

УДК 37.091.3:355.23

Сергій МОРОЗОВ,
*кандидат педагогічних наук, доцент, ПВНЗ “Хмельницький
економічний університет”, м. Хмельницький*

КАТЕГОРІЙНО-ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-ДИСКУРСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

У статті шляхом узагальнення існуючих наукових підходів уточнено категорійно-понятійний апарат дослідження проблеми формування комунікативно-дискурсивної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. Конкретизовано сутність понять: “компетентність”, “комунікація”, “комунікативна компетентність”, “дискурс”, “дискурсивна компетентність”. З’ясовано, що дискурсивний компонент є найважливішим у структурі комунікативної компетентності. Сформульовано визначення комунікативної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників і їх комунікативно-дискурсивної компетентності.

Ключові слова: *майбутні офіцери-прикордонники, компетентність, комунікація, комунікативна компетентність, дискурс, дискурсивна компетентність, комунікативно-дискурсивна компетентність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Специфіка сучасної професійної діяльності офіцера-прикордонника вимагає від нього

го готовності до ефективної міжособистісної взаємодії з підлеглими, колегами, громадянами, що перетинають державний кордон України, представниками органів місцевого самоврядування у прикордонні і т. д. не лише у звичайних, мирних обставинах, але й в екстремальних ситуаціях. Це висуває особливі вимоги до формування комунікативних якостей і властивостей майбутніх офіцерів-прикордонників.

Результати аналізу наукових праць довели, що значна частина майбутніх офіцерів-прикордонників не мають необхідного рівня комунікативної культури, який би відповідав сучасним вимогам. Суттєва кількість курсантів мають неповні уявлення про сутність, зміст і структуру комунікативно-дискурсивної компетентності та її значення для здійснення службово-бойової, оперативної та інших видів діяльності на державному кордоні України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Проблемні питання, пов'язані з визначенням сутності понять зі сфери комунікативно-дискурсивної компетентності фахівців, у тому числі військових, вивчено багатьма сучасними науковцями у різних аспектах: у філософському (О. Бодальов, М. Каган, Б. Ломов й ін.), соціологічному (Г. Андреева, Т. Дрідзе, Ю. Караулов, Є. Руденський, С. Самигін й ін.), методологічному (О. Бондаревська, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, Г. Щукіна й ін.), психологічному (В. Артёмов, Н. Барішніков Б. Беляєв, Б. Бенедиктов, А. Бодальов, Г. Браун, І. Зимня, Я. Коломинський, І. Котова, О. Леонт'єв, С. Мусатов, Л. Орбан-Лембрик, В. Осьодло, Т. Ушакова й ін.), лінгвістичному (О. Бігич, Б. Головін, О. Горбул, Н. Єлухіна, Ю. Ємельянов, Ю. Жуков, М. Кохтерев, Т. Ладиженська, О. Миролубов, Г. Михальська, В. Сафонова, О. Сербенська, І. Серьогіна, Ф. Шарков й ін.), педагогічному (І. Бех, А. Бойко, А. Бодальов, В. Будянська, Л. Васильченко, С. Гончаренко, В. Грехн'єв, Н. Дерев'янка, Є. Долинський, О. Залюбівська, І. Знаменська, І. Зозуля, К. Іванова, В. Кан-Калік, Т. Корольова, В. Костенко, В. Краєвський, О. Лисевич, Л. Морська, А. Мудрик, Л. Петровська, О. Пометун, С. Сарновська, Г. Селевко І. Сологор, О. Федій, А. Хуторської й ін.).

Питанням комунікативної підготовки правоохоронців, зокрема прикордонників, присвячено дослідження А. Балендра, Н. Берестецької, О. Біньковського, І. Блощинського, О. Волобуєвої, С. Капітанець, О. Мисечко, А. Радванського, Н. Ринденко, Т. Сніци, Д. Таушана, О. Туринської, Т. Щеголевої й ін.

Незважаючи на значну теоретико-методологічну базу у дослідженні проблеми формування комунікативної культури майбутніх офіцерів-прикордонників, недостатньо конкретизованим на сьогоднішній день є понятійно-категорійний апарат зазначеної проблеми. Терміни “комунікативна компетентність”, “дискурсивна компетентність” досліджено у різних наукових аспектах (філософському, соціологічному, методологічному, психологічному, лінгвістичному, педагогічному й інших). Разом із цим, і зазначені категорії, і відносно нова категорія “комунікативно-дискурсивна компетентність” виділяються недостатньою визначеністю дефініцій.

Метою статті є уточнення понятійно-категорійного апарату дослідження проблеми формування комунікативно-дискурсивної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників шляхом узагальнення існуючих наукових підходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обґрунтування й формування дефініції того чи іншого поняття, явища або процесу – одна з найскладніших процедур наукового дослідження. Існує думка про те, що правильне тлумачення понять вирішує майже половину наукового завдання. Першим серед тих, хто спеціально досліджував прийоми, підходи й закони правильного мислення, докази, утворення понять і виведення з них нових суджень, отримуючи при цьому нові знання, історики називають учня Платона – видатного давньогрецького філософа і вченого-енциклопедиста Аристотеля (384–322 рр. до н. е.). Його думка про те, що шлях до сутності явища лежить через його визначення, є відомою й поділяється вченими всього світу [1].

Далі спробуємо стисло подати узагальнені тлумачення усіх ключових понять відповідно до тематики нашого дослідження і дещо розширено – основних із них.

Майбутні офіцери-прикордонники – курсанти єдиного на сьогодні вищого військового навчального закладу, що цілеспрямовано готує офіцерський склад для прикордонного відомства України, – Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

Дефініція – стисле логічне визначення, яке містить найістотніші ознаки визначуваного поняття [2, с. 534; 3, с. 164].

Термін – слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо [2, с. 524; 3, с. 570].

Категорія – (філос.) загальне поняття, яке відображає універсальні властивості і відношення об'єктивної дійсності, загальні закономірності розвитку всіх матеріальних, природних і духовних явищ [3, с. 261].

Поняття – одна з форм мислення, результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності [2, с. 794].

Апарат – примітки та інші допоміжні матеріали до наукової праці [3, с. 47].

Дослідження – ретельний науковий розгляд з метою пізнання, з'ясування чогось; вивчення, аналіз, студіювання [2, с. 596].

Проблема – складне теоретичне або практичне питання, що потребує розв'язання, вивчення, дослідження [3, с. 462].

Формування – вироблення в кому-небудь певних якостей, рис характеру і т. ін. [2, с. 666].

Як з'ясувалося в результаті дослідження, серед дослідників компетентнісного підходу в науці немає одностайності щодо сутності і співвідношення понять “компетентність” і “компетенція”. Деякі з учених вважають, що зазначені терміни є синонімами. Обґрунтуємо свою незгоду із цим.

У тлумачних словниках компетенцією називають: добру обізнаність із чим-небудь [2, с. 874]; коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи; коло питань, в яких ця особа має певні повноваження, знання, досвід [3, с. 282]. Думки окремих вчених дещо відрізняються. Так, наприклад, І. Сергеев визначив компетенцію як пев-

ний комплекс, що пов'язує знання, вміння і дії в одне ціле, тобто – як здатність мобілізувати уміння в конкретній ситуації. Натомість, ціла низка інших науковців (В. Кальней, Дж. Равен, М. Холодна, С. Шишов) зауважували, що компетенція не може бути визначена через певну суму знань і вмінь, оскільки значна роль в її застосуванні належить обставинам. На їх погляд, компетенція – можливість встановити зв'язок між знаннями і ситуацією; здатність знайти, виявити процедуру вирішення проблеми.

Тепер щодо компетентності. У ст. 1, п. 13 Закону України “Про вищу освіту” зазначено: “Компетентність – динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність...” [4].

У науковій літературі є різні тлумачення компетентності: це поєднання відповідних знань і здібностей, що дозволяють обґрунтовано судити про цю сферу й ефективно діяти в ній. С. Шишов і В. Кальней компетентністю називають здатність (уміння) діяти на основі здобутих знань. На відміну від знань, умінь і навичок (що означають дію за зразком, за аналогією), на їх думку, компетентність передбачає досвід самостійної діяльності на основі універсальних знань. В. Шепель у визначенні компетентності включає знання, уміння, досвід, теоретико-прикладну підготовленість до використання знань [5, с. 20].

Ми поділяємо думку А. Маркової, яка зауважила, що компетентність – індивідуальна характеристика людини, котра визначається як поєднання психічних якостей, психічний стан, що дозволяє діяти самостійно й відповідально (діюча компетентність), як володіння людиною здатністю та вмінням виконувати певні трудові функції. Оцінювання чи вимірювання кінцевого результату праці – єдиний науковий спосіб судити про компетентність. При цьому компетентність слід відрізнити від компетенції – певної сфери, кола питань, які людина уповноважена вирішувати. [6, с. 5].

Отже, на наш погляд, компетентністю особистості слід уважати здатність діяти на основі спеціально структурованих (організованих)

знань, умінь, навичок і ставлень, отриманих нею у процесі навчання. Вона дозволяє фахівцеві виконувати професійні завдання, розв'язувати проблемні питання за будь-яких умов певної сфери діяльності.

Комунікацією називають: те саме, що спілкування; зв'язок [2, с. 875]; спілкування, передача інформації [3, с. 285]; обмін інформацією між індивідами за допомогою загальної системи символів, що здійснюється вербальними і невербальними засобами [7]; процес спілкування в усній чи писемній формі, когнітивна сутність якого полягає в обміні інформацією та її оцінюванні [8]. На нашу думку, хоча визначення і відрізняються, вони не суперечать одне одному, тобто стислі стосуються розуміння у вузькому значенні, а розгорнуті – у широкому.

Комунікативна компетентність є поняттям складним, багатоаспектним, у сучасній соціолінгвістиці її розглядають як систему, що виконує функцію збалансування існуючих мовних форм, які визначаються з опорою на мовленнєву компетенцію комуніканта на тлі певних соціальних функцій. Комунікативна компетентність означає те, що кожному висловлюванню притаманні правила, які підпорядковуються загальним правилам граматики, і засвоєння яких забезпечує спроможність використовувати мову у процесі комунікації [9].

Комунікативна компетенція це рівень уміння особистості встановлювати й підтримувати контакти з іншими; потреба у спілкуванні, впевненість у собі та власній самооцінці; соціально-ситуативна адаптованість і вільне володіння вербальними й невербальними засобами суспільної поведінки; знання, уміння та навички, що забезпечують регуляцію процесу спілкування [10; 11].

У науковій літературі комунікативна компетентність трактується також як здатність спілкування у специфічних ситуаціях; здатність враховувати у мовленнєвому спілкуванні контекстуальну доречність і вживаність мовних одиниць для реалізації когнітивної та комунікативної функцій; здатність функціонально володіти мовою й уміння висловлюватись, інтерпретувати й обговорювати значення, що охоплюють спілкування між двома та більше особами або між однією особою та письмовим або усним текстом [12, с. 58].

На основі аналізу наукових підходів декількох учених до визначення структури комунікативної компетентності (І. Бім, С. Козак, В. Сафонова, Ю. Федоренко, Д. Хаймс й ін.) зроблено висновок, комунікативна компетентність майбутнього фахівця – цілісне відносно стійке особистісне утворення, що має складну структуру, важливими складниками якої є: лінгвістична, соціокультурна, дискурсивна та стратегічна компетентності, які забезпечують вмотивованість і цілеспрямованість, осмисленість і цілісність, ефективність і результативність дій щодо досягнення цілей комунікативної діяльності [13, с. 144].

Отже, комунікативну компетентність майбутніх офіцерів-прикордонників доцільно розглядати як у вузькому, так і у широкому значеннях. У вузькому – як практичне опанування курсантами мовленнєвих умінь на рівні, достатньому для здійснення іншомовного спілкування в усіх основних видах мовленнєвої діяльності: аудіюванні, говорінні, читанні, письмі в типових і нестандартних службових ситуаціях. У широкому – це вмотивована, цілеспрямована, осмислена, ефективна і результативна діяльність щодо досягнення лінгвістичної, соціокультурної, дискурсивної та стратегічної цілей.

Найбільш значущим зі складників комунікативної компетентності вчені-лінгвісти вважають дискурсивну компетентність, яка передбачає знання різних типів дискурсів і правил їх побудови, а також уміння створювати їх і розуміти, враховуючи різноманітні ситуації спілкування. Дискурсом при цьому називають форму комунікативного змісту (“що сказати” і “як сказати”), який завжди адресується співрозмовнику, слухачеві або читачеві, й характеризується такими якостями: зв’язністю, логічністю, організацією. У сучасній лінгвістиці дискурс визначають як складне комунікативне явище, що, окрім тексту, включає ще й екстралінгвістичні чинники (знання й уявлення про світ, установки, цілі адресата), необхідні для відповідного розуміння тексту [9].

Термін дискурсивна компетентність також не має однозначного тлумачення в науковій літературі: це здатність майбутніх фахівців логічно об’єднувати речення з метою побудови зв’язних відрізків мовлення, що включає знання й уміння керувати мовленням у плані тематичної організації, зв’язності та логічної організації висловлювання,

його стилю, реестру, риторичної ефективності [14]; це знання різних типів дискурсів і правил їх побудови, а також уміння їх створювати і розуміти з урахуванням ситуації спілкування [5, с. 56]; це здатність людини сполучати речення в уривки дискурсу і структурувати смислове ціле із серії висловів [5, с. 14].

На думку українських учених (І. Андрійко, В. Глуценко, Л. Панова, М. Стеценко й ін.), дискурсивна компетентність означає вміння будувати своє мовлення послідовно, оперуючи знанням принципів тематичної організації тексту, його структури, зв'язності, логічної організації, стилю мовлення (розмовний, офіційно-діловий, літературний, публіцистичний, науковий) і реестру (високий, нейтральний, розмовний, фамільярний, грубий, вульгарний), принципів риторичної ефективності, тобто впливу на слухача (читача) [15, с. 64].

Децо інше визначення дискурсивних компетентностей запропонувала Н. Єлухіна. На її думку, дискурсивна компетентність – знання різних типів дискурсів і правил їх побудови, а також уміння створювати і розуміти ці дискурси із врахуванням ситуації спілкування [16, с. 9].

Отже, дискурсивна компетентність як компонент комунікативної компетентності являє собою здатність побудови цілісних, логічно пов'язаних висловлювань із використанням різних функціональних стилів в усній і письмовій мові; передбачає вибір лінгвістичних засобів залежно від типу висловлювання.

Комунікативно-дискурсивна компетентність є більш широким полем діяльності, яка окрім суто лінгвістичних умінь і навичок передбачає володіння соціокультурним реєстром, який можна визначити як сукупність типових або специфічних мовленнєвих формул, комунікативних моделей або структур, апробованих соціально і таких, що концентрують у собі мовленнєвий досвід учасників комунікації.

Таким чином, комунікативно-дискурсивна компетентність майбутнього офіцера-прикордонника це його спроможність створювати логічно побудовані тексти з дотриманням лексичних, граматичних і синтаксичних норм, відповідно до комунікативної ситуації, екстралінгвістичних чинників, стилю мовлення та вимог риторичної доцільності як в писемному, так і в усному мовленні під час здійснення служ-

бово-бойової, оперативної та інших видів діяльності на державному кордоні України за будь-яких умов обстановки.

Володіння комунікативно-дискурсивною компетентністю офіцерами-прикордонниками допомагає їм вибирати і використовувати адекватні мовні форми і засоби залежно від мети і ситуації спілкування з громадянами, що перетинають державний кордон України, підлеглими, колегами, керівниками, представниками органів місцевого самоврядування, місцевим населенням й ін.

Висновки. У результаті уточнення понятійно-категорійного апарату дослідження проблеми формування комунікативно-дискурсивної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників з'ясувалося, що дискурсивний компонент є найважливішим у структурі комунікативної компетентності. Це сприятиме конкретизації й систематизації наукових підходів у дослідженні проблем формування й розвитку професійно важливих комунікативних якостей і властивостей майбутніх офіцерів не лише прикордонного відомства, але й інших правоохоронних органів і силових структур України.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є визначення критеріїв, показників й ознак сформованості комунікативно-дискурсивної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників і розроблення на цій основі методики визначення рівня зазначеного утворення.

Список використаної літератури

1. Радиш Я. Категорійно-понятійний апарат... (огляд літератури та уточнення окремих дефініцій) / Я. Радиш // Вісник УАДУ. – 2001. – № 1. – С. 195–202.
2. Новий тлумачний словник української мови у 3-х тт. / [укладачі : В. Яременко, О. Сліпушко]. – 2-ге вид., випр. – К. : Аконті, 2007. – 2714 с.
3. Словник іншомовних слів / [укладачі : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапу-та]. – К. : Наук. думка, 2000. – 664 с.
4. Про вищу освіту : Закон України за станом на 28 вересня 2017 р. / Верховна Рада України. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014. – № 37–38. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page>

5. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : “К. І. С.”, 2004. – 112 с.
6. Миролюбов А. А. Коммуникативная компетенция как основа формирования общеобразовательного стандарта по иностранным языкам // Стандарты и мониторинг в образовании / А. А. Миролюбов. – 2004. – № 2. – С. 17–18.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укладач і головний редактор В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2003. – 1426 с.
8. Бориско М. Ф. Загальноєвропейські компетенції володіння іноземною мовою: вивчення, навчання, оцінка. Аналіз деяких аспектів / М. Ф. Бориско // Іноземні мови. – 2005. – № 1. – С. 8–14.
9. Костенко В. Г. Дискурсивна основа навчання іноземних мов та її роль у формуванні комунікативної компетенції / В. Г. Костенко, І. В. Знаменська, І. М. Сологор. – Режим доступу : www-center.univer.kharkov.ua/vestnik/full/72.pdf
10. Гальперин П. Я. Психология как объективная наука : избр. психологические труды / П. Я. Гальперин; ред. А. И. Подольский; РАО, Московский психолого-социальный ин-т. – М. ; Воронеж : МПСИ : Изд-во НПО “МОДЕК”, 2003. – 479 с.
11. Якса Н. В. Соціально-педагогічний тезаурус : словник / Н. В. Якса. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 154 с.
12. Яценко Ю. В. Сутнісний зміст формування іншомовної комунікативної компетентності у студентів ВНЗ / Ю. В. Яценко // Вісник Черкаського університету : Науково-теоретичний збірник. Серія : Педагогічні науки. – Черкаси : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, Вип. 149. – 2009. – С. 57–60.
13. Долинський Є. Компоненти, критерії та рівні сформованості комунікативної компетентності майбутніх перекладачів / Є. Долинський // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2011. – № 3. – С. 143–147.
14. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти : вивчення, викладання, оцінювання / [Науковий редактор українського видання – доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва]. – К. : Ленвіт, 2003.
15. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / Л. С. Панова, І. Ф. Андрійко, С. В. Тезікова та ін. – К. : Академія, 2010. – 328 с.
16. Елухіна Н. В. Роль дискурса в міжкультурній комунікації і методика формування дискурсивної компетенції / Н. В. Елухіна // Иностранные языки в школе. – 2002. – № 3. – С. 9–13.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Діденко О. В.

Морозов С. Н. Категориально-понятийный аппарат исследования проблемы формирования коммуникативно-дискурсивной компетентности будущих офицеров-пограничников

В статье путем обобщения существующих научных подходов уточнен категориально-понятийный аппарат исследования проблемы формирования коммуникативно-дискурсивной компетентности будущих офицеров-пограничников. Конкретизирована сущность понятий: “компетентность”, “коммуникация”, “коммуникативная компетентность”, “дискурс”, “дискурсивная компетентность”. Выяснено, что дискурсивный компонент является важнейшим в структуре коммуникативной компетентности. Сформулировано определение коммуникативной компетентности будущих офицеров-пограничников и их коммуникативно-дискурсивной компетентности.

Ключевые слова: *будущие офицеры-пограничники, компетентность, коммуникация, коммуникативная компетентность, дискурс, дискурсивная компетентность, коммуникативно-дискурсивная компетентность.*

Morozov S. N. Categorical-Conceptual Apparatus of Researching the Problem of Formation of Communicative and Discursive Competence of Future Officers of Border Guards

The categorical-conceptual apparatus of the study of the problem of formation of communicative and discursive competence of future officers of border guards is specified in the article by means of generalization of existing scientific approaches. The essence of the concepts is defined: “competence”, “communication”, “communicative competence”, “discourse” and “discursive competence”. It is found out that the discursive component is the most important in the structure of communicative competence. The definition of communicative competence of future officers-border guards and their communicative-discursive competence is formulated.

The communicative competence of future officers of border guards in the narrow sense is the practical mastery of their speech skills at a level

sufficient for foreign language communication in all major types of speech activity in typical and non-standard situations of service. In broad terms, it is an effective activity to achieve linguistic, social and cultural, discursive and strategic goals.

The communicative and discursive competence of future officers-border guards is its ability to create logically constructed texts with the observance of lexical, grammatical and syntactic norms, in accordance with the communicative situation, extra-linguistic factors, the style of speech and the requirements of rhetorical expediency during the performance of military-military, operational and other activities on the state border of Ukraine under any conditions of the situation.

Possession of communicative and discursive competence by officers-border guards helps them to choose and use adequate linguistic forms and means depending on the purpose and situation of communication with citizens crossing the state border of Ukraine, subordinates, colleagues, leaders, representatives of local self-government bodies, local population, etc.

It is revealed that the discursive component is the most important in the structure of communicative competence as a result of refinement of the conceptual and categorical apparatus for studying the problem of formation of communicative and discursive competence of future officers of border guards.

This will contribute to the specification and systematization of scientific approaches in the study of the problems of the formation and development of professionally important communicative qualities and properties of future officers of all power structures of Ukraine.

Prospects for further exploration in this direction are the definition of criteria, indicators and signs of the formation of communicative and discursive competence of future officers-border guards and the development of methodology for determining the level of this education on this basis.

Keywords: *future officers-border guards, competence, communication, communicative competence, discourse, discursive competence, communicative and discursive competence.*